

Generali iz Crne Gore u JNA

Izvor: NOB.docx, dostavljeni autorski materijal. Tekst je tehnički uređen bez sadržajnih izmjena.

Tradicija visoke cijene vojnog poziva u vrijednosnoj hijerarhiji tradicionalno ratničkog crnogorskog društva nastavljena je i u periodu Drugog svjetskog rata i nakon njega. Na temeljima Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda nastala je Jugoslovenska armija, a ubrzo JNA koja je formalni život okončala u maju 1992. godine. Prvi vojni činovi u Drugom svjetskom ratu počeli su da se dodjeljuju sredinom 1943. godine. Iz Crne Gore u periodu 1943–1992. godine u redovima JNA bilo je 197 generala od čega je njih 167 učesnika Drugog svjetskog rata. Crnogorski generali školovali su se uglavnom u domaćim vojno-obrazovnim ustanovama, dok je jedan dio njih vojno obrazovanje stekao na prestižnim vojnim akademijama uglavnom SSSR-a, a pojedini od njih i u SAD, Francuskoj i Bugarskoj. Osim što su u ratu bili proslavljeni komandanti, odlkovani su najvećim odlikovanjima, a zauzimali su visoke rukovodne vojne, političke i partijske dužnosti u socijalističkoj Jugoslaviji. Društvene okolnosti vjekovne borbe protiv različitih osvajača uslovile su da dominantna kategorija crnogorskog društva tokom većeg dijela istorije bude vojna dimenzija. Vojni poziv i uloga vojnog faktora odlučujuće su oblikovali crnogorsko društvo. Iako je Crna Gora nakon 1918. godine izgubila puni oblik državne samostalnosti i dio sopstvenog identiteta, opredijeljenost ka vojnom pozivu kao jednoj od najcjenjenijih društvenih kategorija i dalje je ostala visokokotirana u crnogorskom društvu. Takva percepcija vojnog poziva i uopšte svega što je vezano za vojsku zadržala se i u godinama tokom i nakon Drugog svjetskog rata. Osim visoke pozicije u vrijednosnom sistemu pojedinaca i društva kao kolektiviteta, opšta zapostavljenost crnogorskog etniciteta u periodu 1918–1941. godine imali su za posljedicu da su se Crnogorci većinski opredijelili za revolucionarni i narodnooslobodilački pokret u Drugom svjetskom ratu. Za većinsku opredijeljenost Crnogoraca za ovaj pokret uticalo je nekoliko faktora, među kojima su najvažniji: decenijska marginalizacija između dva svjetska rata kao posljedica gubljenja državnih atributa, vjekovni odnos prema pojmu slobode, nepostojanje alternativnih pokreta u antifašističkoj borbi itd. U takvim okolnostima crnogorski kadrovi su u Drugom svjetskom ratu obavljali najodgovornije dužnosti od komandnih, štabnih do političko-partijskih dužnosti ne samo na teritoriji Crne Gore već i u svim ostalim krajevima Jugoslavije. U periodu prije Drugog svjetskog rata značajan broj budućih crnogorskih generala pripadao je SKOJ-u ili KPJ-u. Oni najkativniji sljedovali su odluke i partijske principe do kraja. Kada je u Španiji, 1936. godine, otpočeo građanski front između Frankovih desno-nacionalističkih snaga i legalne vlade sa lijevoorijentisanim snagama. Komunistička internacionalna donijela je odluku da se sa fašističkim snagama treba obračunati u samoj Španiji. U tom cilju iz država sa jakim komunističkim partijama organizovane su internacionalne brigade koje su se uključile u borbu protiv Frankovih falangista. KPJ je pozvala svoje članove i u više manjih grupa ilegalnih putem organizovala njihov put do Španije. Prema raspoloživim podacima u Španskom građanskom ratu učestvovalo je oko 1.700 ljudi sa područja Jugoslavije, a među njima bili su i Crnogorci. Ovaj broj bi bio znatno veći da ondašnje vlasti nijesu razotkrile i spriječile više grupa koje su imale namjeru ići u Španiji. Od kasnijih crnogorskih generala u redovima Španske republikanske armije u periodu od 1937–1939. godine borili su se: Peko Dapčević, Danilo Lekić, Veljko Kovačević, Vladimir Popović, Veljko Vlahović i Ratko Vujović-Čoče. Peko Dapčević se u početku borio u bataljonu „Dimitrov“ 15. Internacionalne brigade, a kasnije u drugim jedinicama. U borbama u Španiji tri put je ranjen, prvo u borbama kod Brunete u blizini Madrida ranjen je u glavu, zatim na frontu kod Ebra ponovo u glavu i treći put 1938. godine u ruku. Prvo je bio borac-puškomitraljezac, a brzo je napredovao od desetara, delegata voda, komesara čete do poručnika Španske republikanske armije. Veljko Kovačević se borio u sastavu Interbrigade Španske republikanske armije prvo kao borac, a zatim kao komandir voda. Prošao je više bojišta u Španiji, a u borbama kod Kasteljana, 14. juna 1938. godine teško je ranjen. Danilo Lekić je u Španskoj republikanskoj armiji zauzimao više značajnih dužnosti. U početku je bio zamjenik komandanta Baze internacionalnih brigada, pa komandant Podoficirske škole ove baze. Nakon toga,

na sopstvenu inicijativu otišao je u jedinicu na front, bio je komesar čete, pa komesar bataljona, a potom i vršilac dužnosti komesara 15. Internacionalne brigade. Učestvovao je u više borbi u Španiji. Vladimir Popović u početku se borio u bataljonu „Dimitrov“ 15. Internacionalne brigade, a potom u 129. Internacionalnoj brigadi. U Španiji je bio sekretar partijske organizacije Jugoslovena u 129. Internacionalnoj brigadi, potom sekretar partijske organizacije grupe internacionalnih brigada. U Španskoj republikanskoj armiji imao je čin kapetana. Ratko Vujović je jedan od prvih dobrovoljaca, borio se u bataljonu „Dimitrov“, potom se borio u 129. internacionalnoj brigadi kao zamjenik komandira voda. Nalazio se u specijalnom divizijskom bataljonu u borbama na Ebru i kod Valensije. Veljko Vlahović je u Španiju došao preko Praga i Pariza, borio se u redovima bataljona „Dimitrov“, u bici na Marami, 14. februara 1937. godine teško je ranjen u nogu. Od posljedica ovog ranjavanja ostao je invalid. Prvo je radio u kadrovskoj sekciji Baze internacionalnih brigada u Albasetu, a zatim je bio pomoćnik načelnika za kadrove Balkanske internacionalne brigade. Nakon toga je radio u Komesarijatu internacionalnih brigada u Madridu i Barseloni, a zatim u Centru za evakuaciju boraca internacionalnih brigada u S'Agara. U drugoj polovini 1937. godine, neko vrijeme je bio i urednik lista „Dimitrovac“. Posljednja funkcija u Španskoj republikanskoj vojsci bila mu je politički komesar bataljona. Nakon pobjede Frankovih trupa, internacionalne brigade su prešle u Francusku, a četiri buduća crnogorska generala 1939. godine odvedeni su u koncentracione logore. U koncentracionom logoru Vladimir Popović je bio naročito aktivan, štrajkovao je glađu zbog čega je sankcionisan boravkom u samici. Uspio je 1939. godine da pobjegne iz logora i prebaci se u Jugoslaviju. Peko Dapčević je 1940. godine uspio da pobjegne iz logora u Francuskoj u Austriju, odakle se 1941. godine prebacio u Jugoslaviju. Po zadatku partije organizovao je bjekstvo i dijela drugih logoraša. Veljko Kovačević je o ovome periodu ostavio vrijedna sjećanja. On je proveo dvije godine u logorima, iz kojih je u proljeće 1941. godine uspio da pobjegne i vrati u Jugoslaviju. Danilo Lekić odigrao je važnu ulogu u organizovanju španskih boraca iz Jugoslavije. Predvodio je grupu navodnih dobrovoljaca za rad u Njemačku po direktivi partije. Na dan napada Njemačke na SSSR, 22. juna 1941. godine, grupa je donijela odluku o bjekstvu, uspostavila vezu sa KPJ i vratila se u Jugoslaviju. Ratko Vujović bio je u logoru Arželes kod Perpinjana. Prijavio se za rad u Njemačkoj. Radio je u jednom rudniku kod Lajpciga do jula 1941. godine kada je uspio da se prebaci u Jugoslaviju. Veljko Vlahović je nakon završetka Španskog građanskog rata prešao u Pariz, od CK KPJ dobio je zadatak da organizuje tehniku i dokumenta za ilegalni i legalni povratak u zemlju jugoslovenskih dobrovoljaca iz Španskog građanskog rata. U Francuskoj je djelovao i kao član Partijskog biroa nekoliko partijskih ćelija u Parizu. Visoka cijena vojne karijere u vrijednosnoj hijerarhiji crnogorskog društva zadržala se i u poslijeratnoj Jugoslaviji. Ovoj tradicionalnoj crti crnogorskog društva pogodovalo je i društvenopolitičko uređenje socijalističke Jugoslavije koja je imala snažan militaristički karakter. U tim poslijeratnim godinama kombinacija tradicionalno vojne dimenzije crnogorskog društva i militarističkog ustrojstva novoformirane države u čijem su stvaranju crnogorski kadrovi učestvovali u visokom procentu imala je za posljedicu i ogroman procenat oficirskog kadra iz Crne Gore u Jugoslovenskoj narodnoj armiji. Njihov broj bio je naročito velik u samom vrhu vojne elite – među generalima i admiralima. Uvažavajući činjenicu da je prvi generalski čin uveden 1. maja 1943. godine, a da je upravo tada Pero Četković posthumno dobio čin general-majora, onda uzimamo da je on prvi proizvedeni general iz Crne Gore u ovom periodu, a najvjerovatnije i u Jugoslaviji. Odmah iza toga proizveden je i Velimir Terzić. Iste godine u čin generala proizvedeni su Peko Dapčević (20. avgusta), zatim Ivan Milutinović, Mihailo Anđelić itd. Odmah nakon rata 1945. godine jugoslovenska vojska imala je ukupno 721 generala, od čega je njih 282 bilo iz Crne Gore, što predstavlja 38,88% generala iz Crne Gore od ukupnog jugoslovenskog generaliteta. Ova brojka zaista predstavlja svojevrsan fenomen crnogorskog društva, koji gotovo da je nemoguće do kraja objasniti na racionalno prihvatljiv način. Veliki procenat Crnogoraca u vojnim, državnim i političkim strukturama nailazio je na snažan otpor i negodovanje predstavnika drugih republika. 3 U narednim decenijama ovaj procenat nije nikada bio tako visok kao u prvim poratnim godinama, zbog uvažavanja nacionalnog principa ostalih republika kao sastavnih djelova socijalističke Jugoslavije kroz uvođenje nacionalnog ključa. Princip nacionalnog ključa ogledao se u određivanju obaveznih nacionalnih kvota za generale iz svih

republika, što je gotovo odlučujuće uticalo da se ovaj procenat kasnije smanji. Međutim, i pored ograničavajućih faktora procenat generala iz Crne Gore u jugoslovenskom generalitetu, uzimajući u obzir broj stanovnika, teritorijalnu i ukupnu snagu, bio je i dalje veoma visok. Od ukupno 14 načelnika Generalštaba JNA trojica su bili Crnogorci: Arso Jovanović (1945–1948), Peko Dapčević (1953–1955) i Ljubo Vučković (1955–1961). Ovo je 21,42% ukupnog broja načelnika što predstavlja desetostruko veću brojku od 2,04% učešća populacije Crne Gore u ukupnoj populaciji Jugoslavije. U periodu od kada je prvi put u NOB-u 1. maja 1943. godine uveden čin generala pa do 20. maja 1992. godine kada je prestala da postoji JNA, prema raspoloživim podacima iz Crne Gore u njenom sastavu bilo je 197 general i admiral. 4 Od 1943. do 1980. godine bilo je 162 generala i admiral, a od 1980. do 1992. godine u čin generala ili admiral JNA proizvedeno je još 35 lica. Od ukupnog broja (197), njih 167 su učesnici Narodnooslobodilačke borbe i rata. Nakon 1980. godine još nekoliko mlađih učesnika Drugog svjetskog rata iz Crne Gore, koji su bili dugogodišnji pukovnici okačilo je generalske epolete. Među njima su Vladimir Vojvodić, Ilija Nikezić, Gavro Perazić, Tomislav Peruničić i Obrad Vučurović. Kako je gotovo nepoznat broj crnogorskih generala proizvedenih u periodu 1980–1992. godine donosimo njihov poimeničan spisak: Božidar Babić, Vladimir Barović, Božidar Božović, Dimitrije Baucal, Vladimir Vojvodić, Obrad Vučurović, Ljubomir Domazetović, Dragiša Drljević, Vojislav Đurđević, Dragutin Đuričković, Krsto Đurović, Nikola Ercegović, Momir Džankić, Đorđije Zvicer, Savo Janković, Đorđije Jauković, Branko Jovanović, Vukoman Joksimović, Gojko Mićović, Ilija Nikezić, Radisav Pajković, Gavro Perazić, 5 Dragoljub Perišić, Tomislav Peruničić, Drago Pipović, Jovan Popović, Dobrašin Prašćević, Radovan Radinović, Vojislav Radović, Mirko Raković, Miraš Stožinić, Pavle Strugar, Vladimir Stojanović, Mićo Šaulić, Tomislav Šipčić. Više od 25% njih odlikovano je ordenom narodnog heroja i to: Radomir Babić, Filip Bajković, Vojislav Biljanović, Božo Božović, Radomir Božović, Petar Brajović, Savo Burić, Pero Četković, Vladimir Četković, Peko Dapčević, Savo Drljević, Milovan Đilas, Boško Đuričković, Milinko Đurović, Blažo Janković, Danilo Jauković, Savo Joksimović, Blažo Jovanović, Božidar Jovanović, Jovo Kapičić, Milo Kilibarda, Vojno Kovačević, Veljko Kovačević, Ilija Kostić, Božo Lazarević, Danilo Lekić, Đuro Lončarević, Gligorije Mandić, Mirko Matković, Veljko Mićunović, Ivan Milutinović, Dušan Mugoša, Radojica Nenezić, Vojin Nikolić, Mirko Novović, Andrija Pejović, Puniša Perović, Krsto Popivoda, Vladimir Popović, Nikola Popović, Rudolf Primorac, Petar Radević, Velimir Radičević, Vladimir Rolović, Vojo Todorović, Veljko Vlahović, Dimitrije Vojvodić, Ljubo Vučković, Miloš Vučković, Bogdan Vujošević, Ratko Vujović, Radovan Vukanović, Svetozar Vukmanović, Đoko Vukićević, Jovan Vukotić, Veljko Zeković, Živko Živković. Generali iz Crne Gore, kao i generali iz ostalih republika, prva vojna obrazovanja stekli su u toku rata na kratkim kursevima i obukama najčešće u zemlji, a jedan manji dio od 1944. godine i u inostranstvu, u prvom redu u tadašnjem SSSR-u. Slična situacija bila je i nakon rata. Osim starije generacije generala koji su penzionisani do 1946. godine, za ostale visoke oficire bilo je neophodno da prođu odgovarajuće vojno obrazovanje. Generali JNA pretežno su završavali domaće vojne obrazovne ustanove, prevashodno Višu vojnu akademiju JNA. Jedan dio generala školovao se u SSSR-u na prestižnim vojnim ustanovama, kakava je bila akademija Vorošilov. Tako su proslavljeni ratni komandanti armija i korpusa poput Peka Dapčevića, Arsa Jovanovića i Radovana Vukanovića završili akademiju Vorošilov. Jedini slučaj od generala JNA iz Crne Gore da je završio akademiju u SAD je general-major Radomir Raško Vukosavović, dok se Đorđije Jauković usavršavao na Vojnoj vazduhoplovnoj akademiji u Parizu. Poslijeratna Jugoslavija je bila socijalistička zemlja u kojoj je vlast držala KPJ, koja je bila involvirana, preko svojih komiteta i predstavnika, u sve oblike društvenog organizovanju. U takvim okolnostima postojala je uska veza politike, vojske i drugih djelatnosti. Gotovo svi crnogorski generali bili su članovi KPJ, a pored obavljanja različitih visokih vojnih dužnosti vršili su i političke dužnosti kroz članstvo u komitetima i najvišim političkim upravama i organima. Nakon prestanka vojne karijere značajan broj generala angažovao se kroz rad u drugim civilnim državnim institucijama, pretežno u diplomatskoj službi, unutrašnjim poslovima ali i drugim oblastima. Značajnu karijeru u diplomatskoj službi ostvarili su Peko Dapčević, Veljko Mićunović, Danilo Lekić, Vladimir Popović, Vladimir Rolović, Jovo Kapičić. Vojni izaslanici bili su Pero Lalović (Francuska), Vido Šoškić, Radovan Vojvodić (Velika Britanija i

Grčka), Niko Jovičević, Miladin Ivanović i Radomir Vukosavović. Od crnogorskih generala najviše je bilo pravnika, međutim samo manji dio njih posvetio se svojoj primarnoj struci. Vojnopravnoj struci posvetilo se nekoliko generala od kojih su par njih pokrivali najviše vojno-pravne dužnosti u sudstvu i tužilaštvu. Veljko Žižić je bio glavni vojni tužilac JNA, a Mirko Krdžić bio je predsjednik Vrhovnog vojnog suda. Njih dvojica su uhapšeni nakon odluke da neće da učestuju u suđenju svojih ratnih drugova. Ilija Kostić bio je vojni tužilac JNA i predsjednik Vrhovnog vojnog suda. Ahmed Bajrović je prvo bio vojni tužilac vojne oblasti, zatim zamjenik i vojni tužilac JNA. Bajo Đuranović bio je predsjednik Vojnog suda i vojni tužilac. Ratko Radović je bio predsjednik Vojnog suda u Beogradu, dok je Pejo Raičević bio sudija Vrhovnog vojnog suda. Osim visokih vojnih dužnosti od načelnika Generalštaba JNA, političkog komesara JNA, zamjenika komandanata ratne mornarice itd, generali iz Crne Gore zauzimali su i važne državne, partijsko-političke i diplomatske dužnosti. Jedan broj njih bili su kao ministri članovi Saveznog Izvršnog vijeća, članovi najviših partijskih foruma poput Politbiroa i Centralnog komiteta, članovi Predsjedništva, Savjeta federacije, ambasadori, vojni izaslanici u ključnim državama svijeta itd. Jedan dio generala poslijeratnu karijeru nije gradio u vojnoj službi, već u civilnim strukturama poput Milovana Đilasa, Blaža Jovanovića, Voja Biljanovića, Veljka Vlahovića, Jova Kapičića, itd. Ova lica obično su nosila čin generala-majora u rezervi, što bi odgovaralo nekadašnjem činu počanog generala u crnogorskoj vojsci. Iako nakon rata nijesu obavljali nikakve vojne dužnosti, njihov ugled i uticaj u vojsci bio je ogroman. Vojna elita prožimala je cjelokupno tadašnje društvo, bila je nosilac pored najviših vojnih, i najviših političkih, partijskih i državnih funkcija i položaja. Socijalistička Jugoslavija izašla je iz rata sa gotovo milion vojnika i mnogo je pažnje poklanjala oružanim snagama. Kako je saveznim ustavom bilo predviđeno da su oružane snage garant teritorijalnog integriteta i nezavisnosti, država SFRJ opredjeljivala je značajan dio budžeta za oružane snage, njihovo održavanje, modernizaciju i opremanje. U tom smislu oružane snage i njihovo vojno rukovodstvo kao najveća i najozbiljnija oružana formacija u državi vršila je važnu funkciju vojne bezbjednosti. U takvim okolnostima generali iz Crne Gore nalazeći se na rukovodećim dužnostima u JNA koja je bila nosilac cjelokupne vojne bezbjednosti države, imali su nesporno važnu ulogu u funkcionisanju sistema bezbjednosti tadašnje države. Moćna armija, davala je i svome rukovodećem kadru nesumnjivo veliku moć u državi. Od obrazovanja, iskustva, ali i opredjeljenja nosilaca najviših funkcija u oružanim snagama zavisio je i smjer razvoja i način upotrebe oružanih snaga u osjetljivim momentima odbrane atributa državnosti. Jedan dio generala koji su rođeni prije 20. vijeka i koji su svoje vojne karijere dominantno gradili u crnogorskoj i kasnije vojsci Kraljevine Jugoslavije, a koji su učestvovali u Drugom svjetkom ratu na strani Narodnooslobodilačke borbe, dobili su među prvim generalске činove. Gotovo isključivo su to bili činovi general-majora. Ova lica penzionisana su ubrzo nakon rata tj. 1946. godine. Od tih lica jedino se u službi zadržao nešto duže Vuko Lepetić, oficir crnogorske, zatim i bugarske vojske, general Vojske Kraljevine Jugoslavije i na kraju general JNA. Vuko Lepetić je jedini predratni general iz Crne Gore koji je bio i general JNA. Osim Lepetića, među oficirima crnogorske vojske su: Savo Čelebić, Veko Bulatović, Mihailo Anđelić, Nikica Knežević. Po rezoluciji Informbiroa 1948. godine stradali su: Arso Jovanović, Branko Petričević, Mirko Krdžić, Đoko Mirašević, Veljko Žižić, dok je Pero Popivoda uspio da emigrira u SSSR. Ostali generali službovali su od jedne do nekoliko decenija. Starija grupa crnogorskih generala učesnika Narodnooslobodilačkog pokreta gotovo sva je penzionisana do sredine 1970-ih godina. Od generala kojima je aktivna služba u JNA prestala u ovom periodu po sili zakona i godina starosti, jedan dio nastavio je da se bavi publicističkim radom, jedan dio je nastavio političko-partijski angažman u civilnim strukturama kao članovi raznih savjeta, komisija itd, dok je jedan dio živio povučeno u porodičnom i prijateljskom okruženju. Većina ovih generala nastavila je da živi u sredinama u kojima su završili svoje karijere, najčešće je to bio Beograd kao sjedište najviših vojnih institucija. Vezani za porodice koje je većina njih stvorila, ostali su da žive u mjestima u kojima su proveli najveći dio svog života. Samo mali broj njih se vratio u rodni kraj. Druga grupa nešto mlađih crnogorskih generala rođenih uglavnom od 1933. do 1955. godine penzionisana je znatno kasnije, najveći dio do 1992–1993. godine kada je i prestala da postoji država kojoj su se zakleli i vojska u kojoj su gradili svoje vojne i životne karijere.

Doprinos generala iz Crne Gore kulturnom stvaralaštvu i nauci

Nakon rata i napuštanja vojne službe, značajan broj generala posvetio se zapisivanju sjećanja iz rata i revolucije. Neki su pisali knjige iz ratnih i vojnih vještina, dok se jedan dio posvetio književnom stvaralaštvu. Na ovom polju veoma je značajan njihov doprinos ostavljanju pisane građe za proučavanje perioda u kojem su odigrali ključnu ili važnu ulogu. Zapisivanjem memoara, uspomena o svom životu, učešću u ratu i revoluciji bavili su se: Peko Dapčević, Svetozar Vukmanović, Veljko Kovačević, Veljko Mićunović, Savo Orović, Niko Jovičević, Ljubo Vučković, Ratko Martinović, Vojin Nikolić, Pero Popivoda, Radovan Vukanović, Jovan Vukotić, Jovo Kapičić, Velimir Terzić itd. Peko Dapčević je pored memoara pisao i stručne vojne knjige, objavio je *Značaj i snaga manevara* (1954), *Kako smo vodili rat* (1956), *Taktika partizanskih odreda i brigada u toku NOR* (1961). Niko Jovičević je objavio monografiju „Od Pete ofanzive do slobode” (1955) i još nekoliko knjiga. Svetozar Vukmanović objavio je *trotome memoare Revolucija koja teče*, kao i *Borba za Balkan*, a napisao je i veći broj drugih radova. Naročitu pažnju i danas privlače radovi Milovana Đilasa *Besudana zemlja*, *Crna Gora* itd. Veoma plodan pisac bio je Veljko Kovačević koji je objavio sjećanja i romane: *U rovovima Španije* (1958), zatim *Kapelskih kresova* (1961) po kojoj je snimljena istoimena popularna partizanska serija, zatim *Mlada šuma* (1966), *Gvardija* itd. Miliya Stanišić je ostvario najveći domet na polju istraživanja istaknutih kadrova revolucije, ali i u pisanju knjiga ratne i vojne tematike. Objavio je *Starješina u borbi*, *Ratna tehnika i vojno djelo*, *KPJ u izgradnji oružanih snaga revolucije*, *Kadrovi revolucije* itd. Među najpopularnijim objavljenim memoarima su: *Moskovske godine 1956–1958* Veljka Mićunovića, *U rovovima Španije* Veljka Kovačevića, *trotomna Revolucija koja teče* Svetozara Vukmanovića, zatim kasnija izdanja *Goli otoci* Jova Kapičića i *Partizani* Pera Popivode itd. Božo Lazarević objavio je monografiju *Vazduhoplostvo u NOR 1941–1945*. Branko Obradović objavio je knjige *Vaspitanje i disciplina*, *Noć i noćna djestva*, *Protivvazдушna odbrana i druge*. Istaknuti vojni pisac bio je Velimir Terzić čija su najznačajnija djela *Operacija crnogorske vojske u Prvom svjetskom ratu* i *Jugoslavija u Aprilskom ratu*. Jovan Vukotić napisao je knjige *Druga proleterska divizija*, *Ustanak u Nikšićkom srezu* itd. Vojin Todorović napisao je zavičajnu knjigu *Podgorički srez u trinaestojulskom ustanku*. Veljko Vlahović napisao je *Revoluciju i stvaralaštvo*, kao i veliki broj studija i članaka iz oblasti društvenih nauka. Radovan Vukanović napisao je *Ratni put Treće divizije i Na ratnoj stazi*. Savo Orović napisao je knjige *Četnici i partizani*, *Iznenadjenja u ratu*, *Moralno vaspitanje*, *Ratni dnenik 1941–45*, a objavio je i više članaka. Ljubo Vučković napisao je *Dalmatinski proleter: Druga dalmatinska proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada* (1968) itd. Zarija Stojović autor je knjige *Burna vremena od 1935. do 1945. godine*, a bio je i glavni i odgovorni urednik *Sjećanja prve crnogorske brigade Narodne odbrane*. Savo Joksimović napisao je dvije knjige – *Plime i osjeke* (1971) i *Bataljoni narodnih odbornika* (1975), kao i više tekstova o NOB i revoluciji u beranskom kraju i Crnoj Gori. Milinko Đurović napisao je više tekstova i rasprava s tematikom iz NOR i o radu partijskih organizacija, a bio je urednik zbornika – *Sutjeska*, *Četrdeset godina KPJ i Peta proleterska*. Nikola Gažević se bavio uredništvom, bio je glavni urednik „*Vojne enciklopedije*“, a Radovan Vojvodić je bio njegov zamjenik. Milisav Nikić je bio urednik lista „*Narodna armija*“ i odgovorni urednik časopisa „*Vojno delo*“. Radovan Vukanović je bio direktor, pa glavni i odgovorni urednik *Službenog lista*. Blažo Marković objavio je više radova iz statične kontrole. Pored zapisivanja memoara i sjećanja jedan broj generala dao je značajan doprinos književnosti. Među njima je svakako najpoznatiji opus Vukašina Mićunovića, Milovana Đilasa, Veljka Kovačevića itd. Vukašin Mićunović bavio se publicistikom, pisao je romane i bio je plodan pisac. Objavljeni su mu romani *Stvari*, *Oko u oko*, *Todini u noći* (Naprijed, Zagreb, 1963), *Pretposljednji*, *Na dami medaljon* i *Bolovanja*. Objavljena mu je i studija *Između kulture i rada*, kao i *Osnovi i zadaci idejne borbe SKJ* i *Između države i udruženog rada*. Proza mu je prevedena na njemački, italijanski i mađarski jezik. Autor je scenarija za filmove: „*Od monarhije do republike*“ i „*Četrdeset godina borbe*“. Manji broj generala posvetio se akademskoj karijeri i nauci, prenošenju znanja mlađoj generaciji. Tako je Đoko Ivanović

doktorirao na Pravnom fakultetu, a objavio je više članaka iz oblasti pozadine i međunarodnog ratnog prava. Branko Kandić je završio Medicinski fakultet, na kojem je doktorirao i specijalizirao neuropsihijatriju. Bio je redovni profesor na VMA. Mitar Piletić je završio Medicinski fakultet, a specijalizirao je hirurgiju. Drago Nikolić završio je Visoku školu političkih nauka, doktorirao je političke nauke, a autor je više studija i članaka iz oblasti ideološko-političkog rada, opštenarodne obrane i SKJ. Doktor političkih nauka bio je i Dimitrije Baucal. Svetislav Popović pored vojnih škola završio je i Ekonomski fakultet na kojem je i doktorirao. Borislav Božović bio je univerzitetski profesor i dekan Medicinskog fakulteta. U ratu su poginuli generali Pero Četković, Ivan Milutinović i Vladimir Četković, nerazriješena je smrt generala Mirka Krdžića 1950. godine, a kao žrtva atentata na funkciji ambasadora u Švedskoj stradao je, 1971. godine, general Vladimir Rolović. Admiral Vladimir Barović okončao je svoj život 1991. godine, a iste godine pod nerazriješenim okolnostima poginuo je i kontraadmiral Krsto Đurović. Veliki dio generala JNA iz Crne Gore koji su bili učesnici Narodnooslobodilačke borbe nije dočeka 1990. godinu i raspad države koju su stvarali. Njih 20-ak koji su i dočekali vrijeme dezintegracije Jugoslavije bio je u poznim godinama ili oronulog zdravstvenog stanja, jer su pripadali generacijama rođenim između 1908. i 1923. godine. Najveći dio preostalih živih članova generaliteta koji su izrasli iz rata, na izmaku snage i života nijesu se aktivnije uključivali u politička dešavanja nakon 1990. godine, dok su pojedini mlađi generali, proizvedeni u čin nakon 1985. godine, učestvovali u događajima koji su prethodili dezintegraciji SFRJ.